

УДК 1: 316.4 (477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.20>

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

Вікторія Мельничук

*Поліський національний університет,
факультет права, публічного управління та національної безпеки,
кафедра суспільних наук
бульв. Старий, 7, 10008, м. Житомир, Україна*

У статті проаналізовано сутність європейської ідентичності, акцентовано увагу на її аксіологічному аспекті. Констатовано, що вагомою складовою розвитку Європейського Союзу є не лише економічна та політична єдність, а й ціннісна, яка сприяє усвідомленню спільності. Досліджено особливості політики ЄС у сфері утвердження європейської ідентичності, зокрема проаналізовано документи, у яких відображено принципи її реалізації. Важливим у цьому контексті є не лише їх прийняття, а передусім усвідомлення членами європейської спільноти своєї єдності.

Обґрунтовано, що європейська ідентичність не призводить нівелювання національної ідентичності, а передбачає взаємодоповнюваність та взаємозбагачення, і вироблення таким чином спільної системи ціннісних орієнтацій, яка постає об'єднуючим чинником, що відображається у принципі «єдність у розмаїтті». Критерієм розвитку європейської ідентичності є не національна приналежність, а на спільна система цінностей та розуміння єдності на їх основі.

Розглянуто особливості формування європейської ідентичності українців у контексті інтенсифікації євроінтеграційних процесів в Україні. Оскільки євроінтеграція є стратегічним напрямом розвитку для України, то окреслена проблематика є актуальною для нашої держави. У роботі здійснено аналіз соціологічних досліджень присвячених даній тематиці. Відтак було аргументовано, що переважна більшість українців підтримують вступ до Європейського Союзу, виражають відчуття приналежності до європейської спільноти, єдність з європейцями, хоча й зазначають певні проблеми, які існують у цьому процесі, зокрема в економічній та соціальній сферах.

Окреслено напрями дослідження специфіки формування європейської ідентичності українців шляхом подальшого творення аксіологічного підґрунтя євроінтеграційних процесів в Україні, які є відображенням прагнень українського суспільства та важливим етапом розвитку нашої держави.

Ключові слова: європейська ідентичність, євроінтеграція, цінності, Європейський Союз, Україна.

У нашій державі відбувається новий етап євроінтеграційних процесів, зокрема варто відзначити їх інтенсифікацію після надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС та рекомендації Європейської комісії Раді ЄС розпочати переговори з Україною про вступ до ЄС. Відтак здійснюються перетворення у всіх сферах функціонування українського суспільства. В цьому контексті необхідно звернути увагу на ціннісні трансформації, адже Європейський Союз – це не лише політичне та економічне об'єднання держав, а й спільнота, що заснована на певних цінностях, які є підґрунтям формування європейської ідентичності. Зважаючи на вищезазначене, врахування аксіологічного чинника євроінтеграції є важливим аспектом окреслених процесів.

Метою статті є аналіз ціннісної складової європейської ідентичності, дослідження особливостей її формування в українському суспільстві.

Основні засади розвитку європейської ідентичності відображено у документах Європейського Союзу, зокрема у Маастрихтському договорі (1992 р.), Хартії європейської ідентичності (1995 р) та інших, де увага зосереджена на важливості творення спільної системи цінностей в умовах існування багатьох культур та утвердженні принципу «єдність у розмаїтті». Євроінтеграційні процеси ґрунтовно розглянуто у колективній монографії науковців Національного інституту стратегічних досліджень «Європейський проєкт та Україна». Особливості творення та сутність європейських цінностей проаналізовано Н. Амельченко. Проблеми специфіки формування європейської ідентичності українців присвячено роботи М. Козловця та А. Киридон. Європейська ідентичність та європейські цінності стали об'єктом соціологічних досліджень, які проаналізовані у статті.

Зауважимо, що метою європейської спільноти є усвідомлення, розвиток та збереження європейських цінностей, які передусім базуються на особистій свободі та соціальній відповідальності, толерантності, гуманізмі та братерстві. Основною рушійною силою об'єднання Європи стала економіка, проте лише цього виявилось недостатньо для творення європейської ідентичності. Серед чинників її формування (правових, економічних) особлива роль належить культурній та освітній політиці, спрямованій на утвердження спільних цінностей та принципу «єдності у розмаїтті». Європейський Союз пропагує свободу, мир, гідність людини, рівність, соціальну справедливість як найвищі цінності [1]. Отож, європейська інтеграція передбачає формування європейської ідентичності як розуміння приналежності до Європейського Союзу, що значною мірою залежить від створення спільної системи цінностей та усвідомлення цієї єдності членами європейської спільноти.

Оскільки із започаткуванням впровадження громадянства Європейського Союзу згідно з Маастрихтським договором 1992 р. питання про ідентичність перестало асоціюватися лише з діяльністю держав, то європейська спільність повинна існувати не лише в політиці, але й у свідомості її громадян. Даний документ утверджував мультикультурний діалог, що є необхідним для створення об'єднаної Європи. Це стало важливою подією у творенні європейської ідентичності, що мала позитивні наслідки, зокрема було закріплено інтернаціональний характер європейської спільноти; увага акцентувалася на розвитку особистості громадян Європейського Союзу за допомогою надання більших свобод [2, с. 21–22]. Тобто водночас із економічною та політичною складовою євроінтеграції важлива роль надавалася усвідомленню єдності європейської спільноти, зокрема і ціннісної.

Трансформація Європейського Союзу із економічного в політичне об'єднання зумовила необхідність пошуку нових критеріїв європейської ідентичності. Такими критеріями виступила система цінностей (демократія, правова держава, толерантність), орієнтованих на утвердження цінності людини та забезпечення її комфортного існування [3, с. 39]. Таким чином важлива роль належала утвердженню демократичних цінностей, які є об'єднувачим фактором для Європи.

Варто зауважити, що формування ідентичності ґрунтується на таких чинниках як просторові, часові та ментальні особливості. Просторово-географічна єдність притаманна Європі, часова складова акцентує увагу не лише на історичному минулому, а й спільному майбутньому. Ментальна єдність також властива Європі та ґрунтується на таких спільних цінностях як демократичні права і свободи, верховенство права, повага до культурної, етнічної, мовної різноманітності, що відображено у принципі «єдність у розмаїтті».

Важливою проблемою у процесі формування європейської ідентичності є необхідність співставлення та співіснування різних видів колективної ідентичності у межах однієї спільноти, узгодження наднаціональної європейської ідентичності з національними ідентичностями.

Виокремлюються такі моделі колективної ідентичності: культурна – згідно з якою ідентичність формується на основі етнокультурних чинників; інструментальна – ідентичність розглядається як результат політичних та економічних процесів; громадянська – ідентичність ґрунтується на домовленостях щодо норм політичного співіснування.

Окреслені моделі дають змогу простежити особливості існування та взаємодії різних ідентичностей у межах однієї спільноти. Варто зазначити, що спільна європейська ідентичність є сумісною з національними ідентичностями держав-членів ЄС. Оскільки національні ідентичності здебільшого є культурними, а європейська – інструментальна, то розвиток спільної європейської ідентичності не передбачає кардинальних змін, переходу від національної до наднаціональної лояльності [2, с. 23–24].

Виокремлюють три рівні самоідентифікації європейських спільнот: національний, що існує на державному рівні; панєвропейський – на наднаціональному рівні, який є основою формування європейської ідентичності; етнічний – на регіональному рівні поліетнічних суспільств. Варто зауважити, що усвідомлення приналежності до європейської спільноти не відміняє попередніх рівнів самоусвідомлення. Зміщення самоідентифікації від національно-державного рівня до етнічного детерміновано глобалізацією та інтеграцією, які почали розмивати межі національної ідентичності [4, с. 76]. Таким чином у сучасних умовах необхідно розуміти, що національна ідентичність буде збережена і не нівельована наднаціональною, проте важливо досягнути спільні аксіологічні чинники євроінтеграційних процесів і необхідності їх реалізації.

Зазначимо, що європейську тожсамість зазвичай інтерпретують у зв'язку з національною тожсамістю: як таку, що може замінити націю, або як чинник, який доповнює чи навіть зміцнює національну ідентичність [4, с. 84–85]. Хочемо звернути увагу на точку зору, згідно з якою процес творення європейської ідентичності відбувається на основі усвідомлення національної ідентичності. Адже тільки пізнавши свої національні особливості можна ототожнювати чи не ототожнювати себе з іншими спільнотами, розуміти свої національні особливості і водночас спільне підґрунтя для розвитку, зокрема в Європейському Союзі.

З цього приводу А. Киридон зауважує, що для творення колективної або особистої ідентичності необхідною є поява образу «іншого», і це стає підґрунтям для процесу самоідентифікації. Саме «іншість» є рушійною силою для творення ідентичності. Культурні ідентичності характеризуються як більш гетерогенні та складні, ніж це передбачено їх інструменталізацією [3, с. 36]. Тому важливо наголосити, що підґрунтям формування європейської ідентичності вважається спільний світогляд та цінності, а не місце народження чи етнічна приналежність. Такі цінності як повага до прав людини, верховенство закону утворюють основу світосприйняття європейських народів. Європейське громадянство можна вважати постнаціональним, яке базується на прихильності до фундаментальних прав і мультикультуралізму.

Зважаючи на те, що Європа є сукупністю багатьох національних культур, процес формування європейської ідентичності має певні складнощі, адже виникають суперечності з національними принципами культурної зовнішньої політики. Відтак одним із завдань в цьому контексті є збереження культурної автономії держав ЄС. Спільна ідентичність не може бути сформованою зовні, повинні бути створені умови для усвідомлення її значущості [2, с. 22–23]. У процесі формування європейської ідентичності має бути розуміння, що права та цінності всіх народів підтримуються і захищаються.

Забезпеченню прав і свобод представників національних меншин приділяється значна увага у документах Європейського Союзу, зокрема у таких як «Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин» (1992 р.), «Рамкова конвенція про захист національних

меншин» (1995 р.). Ці документи засвідчую вагомість окреслених проблем для Європи, які орієнтовані на заборону дискримінації, заборону політики асиміляції щодо національних меншин; забезпечення умов для збереження національної культури меншин, прав на свободу зібрань, свободу слова та віросповідання. Одними з важливих прав та свобод національних меншин є право на збереження культурної ідентичності та мови [5, с. 17–18]. Таким чином європейська ідентичність не нівелює національних особливостей, але забезпечує пошук та утвердження спільної системи цінностей, яка б об'єднувала європейську спільноту, і водночас зберігала можливість для збереження самобутності кожного її члена.

Ідентичність є складним та багатовимірним поняттям, формування якого залежить від багатьох чинників. Європейська ідентичність є особливим культурним індикатором, що є символічною формою або розрізнення, або ототожнення в процесі соціальної комунікації чи взаємодії. Складним утворенням є європейська ідентичність на когнітивному рівні, як сукупність ціннісних уявлень, що визначають масову свідомість. Адже для будь-якої ідентичності важливим є наявність її носія, що ідентифікує себе з нею [3, с. 46]. Це важлива проблема, тому потрібно наголосити, що становлення та закріплення європейських цінностей є тривалим процесом, який потребує значних зусиль та посилення комунікації у всіх сферах.

Відтак формування європейської ідентичності не означає заміну національної ідентичності, а передбачає вироблення моделі співіснування різних народів та культур, домінуючими особливостями якої є мультикультуралізм і толерантність. Представники ЄС поєднують, з одного боку, відчуття належності до однієї спільноти зі спільним майбутнім, з іншого, – кожен європейський народ не відмовляється від національної специфіки, а долучає її до загальноєвропейської культури.

Варто зауважити, що європейській ідентичності властива динамічність, тобто доповнюваність різних національних особливостей, адже вона не підміняє, а й навіть стимулює процес самоідентифікації європейських націй. Тому, на думку М. Козловця, ідея про те, що європейське співтовариство зможе охопити обмежену кількість націй є дискусійним [4, с. 79]. В цьому контексті питання щодо європейської ідентичності є актуальним для ЄС, метою якого є створення спільноти держав з економічними, політичними, культурними зв'язками, які мають взаємобагачувати одна одну. Важливим є розуміння можливості збереження національних особливостей в умовах формування європейської ідентичності, що передбачає побудову спільної системи цінностей не шляхом заперечення, а за допомогою взаємодоповнення.

Значущим аспектом формування європейської ідентичності є особлива увага до цінності індивідуальної свободи та самореалізації у межах закону, рівності перед законом, рівного доступу до соціальних і культурних благ [5, с. 32–33]. Вищезазначене має забезпечуватися незалежно від національних особливостей, таким чином формуючи підґрунтя для відчуття єдності.

Важливою є окреслена проблематика і для українців, адже європейська інтеграція є стратегічним пріоритетом України, що обумовлено приналежністю нашої держави до європейської цивілізації. Європейська модель політичного та економічного розвитку є найбільш сприятливою для реалізації потенціалу та розвитку українського суспільства. Європейський вибір України визначений об'єктивними чинниками сучасного цивілізаційного розвитку постіндустріального суспільства, зокрема глобалізацією, зростанням значення гуманітарної сфери, інформаційних технологій, підвищенням ролі інтелектуального капіталу [2, с. 75]. Цей процес сприяє не лише економічному зростанню, але й трансформації у всіх сферах життєдіяльності українського суспільства, зокрема утвердженню соціальної справедливості.

Актуальною проблемою у цьому контексті є формування європейської ідентичності українців. Для вивчення цього питання було проведено низку досліджень. Одне з яких було здійснено ТОВ «ІНФО САПІЕНС» на замовлення Центру «Нова Європа» 16–25 грудня 2022 р. та опубліковано у січні 2023 р. Згідно з його даними українців можна назвати єврооптимістами, тобто переважна більшість зазначає, що Україна стане членом Європейського Союзу у короткостроковій або середньостроковій перспективі: 55% українців вважають, що це станеться у найближчі 1–5 років; 27% – після закінчення війни; лише 6% – у наступні 10 років [6]. Таким чином, це підтверджує прагнення українців до інтеграції в європейське співтовариство та до відповідних змін.

Також було здійснено соціологічне опитування Центром Разумкова з 23 по 31 травня 2023 року в межах проекту Програми МАТРА. Одним з досліджуваних питань було – наскільки українці відчують себе європейцями? Важливо відмітити порівняно з 2005 р. зростання числа опитаних, які вважають себе європейцями – з 36% до 51%, а також зменшення кількості тих, хто не вважає себе європейцями – з 58% до 43%. Варто відзначити інтенсифікацію цих процесів після 2021 р., коли відчували себе європейцями 41% опитаних, не відчували – 49%.

Серед причин, через які українці не можуть відчувати себе європейцями, називають низький рівень добробуту (кількість таких, якщо порівнювати з 2006р., знизилася з 76% до 56%); рівень культури та освіти (зменшення з 35% до 21%); соціально-культурні умови життя (збільшення з 41% до 45%); мовний бар'єр (збільшення з 24% до 39%); відчуття себе представником іншої культури (збільшення з 11% до 23%); релігійна приналежність (збільшення з 3% до 8%); не змінилася частина тих, хто називає недостатність інформації про ЄС (8%). Варто звернути увагу, що 32% вказали такою причиною «неєвропейську свідомість» [7]. Це питання вимагає особливої уваги і докладання зусиль для інтеграційних процесів на рівні індивідуальної та суспільної свідомості за допомогою поінформованості українського суспільства про Європейський Союз, особливості його розвитку та функціонування з метою осмислення українцями своєї приналежності до європейської спільноти.

Вважаючи на вищезазначене, важливим є вивчення питання – у яких аспектах Україна є європейською державою, на думку українців. Згідно з розглянутим дослідженням 86% респондентів називали географічний аспект (з 2021 р. відбулося зростання на 9%); 68% – історичний (2021 р. – 55%); культурний (зростання з 44% до 60%); політичний (зростання з 32,5% до 47%). Найнижче було оцінено соціальний (28,5%) та економічний аспекти (19%), проте навіть тут було відмічене певне зростання оцінок [7]. Тобто більшість респондентів вважають, що Україна є європейською державою. Хоча певні аспекти потребують доопрацювання, проте українці хочуть бути частиною європейської спільноти. Це підтверджує дослідження проведене Соціологічною групою «Рейтинг» 22–23 листопада 2023 р., згідно з даними якого, за вступ в Європейський Союз висловилося 78% респондентів [8].

Отже, незважаючи на тривалість і складність процесу формування європейської ідентичності, потенціал у цьому процесі наявний, зокрема шляхом творення спільного аксіологічного простору. Адже важливим чинником творення європейської ідентичності є вироблення спільної системи цінностей, яка ґрунтується на принципах солідарності і толерантності, та розуміння їх значущості для всіх членів Європейського Союзу.

Дослідження європейської ідентичності українців в контексті вищезазначених процесів та тенденцій є актуальним і потребує подальшого вивчення. Оскільки переважна більшість членів українського суспільства ідентифікують себе як частину європейської спільноти і мають чіткі євроінтеграційні прагнення, то необхідним є подальше формування чіткого внутрішнього усвідомлення спільних ціннісних орієнтацій, і як наслідок – європейської ідентичності.

Список використаної літератури

1. A Charter of European Identity (1995). URL: <http://www.eurit.it/Eurplace/diba/citta/cartaci.html>
2. Європейський проект та Україна : монографія / А. В. Єрмолаєв, Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, О. О. Резнікова та ін.. К. : НІСД, 2012. 192 с.
3. Киридон А. Європейська ідентичність: структурування смислового простору. Європейські історичні студії. 2015. № 2. С. 26–53. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eis_2015_2_4
4. Козловець М. А. Європейська ідентичність: уніфікація чи «єдність в розмаїтті»? Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2009. Вип. 37. С. 72–86.
5. Амельченко Н. Цінності об'єднаної Європи. Київ: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2013. 45 с.
6. Дипломатія воєнного часу. Що думають українці про рух України до членства ЄС і не тільки. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/Eurointegration_wartime_ukr.pdf
7. Ідентичність громадян України: тенденції змін (травень 2023 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r>
8. Загальнонаціональне опитування # 25: Динаміка ставлення українців до міжнародних союзів (22–23 листопада 2023 р.). URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/reg_ua_international_unions_112023_press.pdf

**AXIOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION
OF THE EUROPEAN IDENTITY OF UKRAINIANS****Viktoriiia Melnychuk***Polissia National University,**Faculty of Law, Public Management and National Security,**Department of Social Sciences**Boulevard Staryi, 7, 10008, Zhytomyr, Ukraine*

The article analyzes the essence of European identity, focusing on its axiological aspect. It was established that an important component of the development of the European Union is not only economic and political unity, but also value unity, which contributes to the awareness of commonality. Peculiarities of the EU policy in the field of establishing the European identity were studied, in particular, the documents reflecting the principles of its implementation were analyzed. Important in this context is not only their acceptance, but above all the awareness of the members of the European community of their unity.

It is substantiated that the European identity does not lead to the leveling of the national identity, but involves complementarity and mutual enrichment, and thus the development of a common system of value orientations, which becomes a unifying factor reflected in the principle of «unity in diversity». The criterion for the development of European identity is not national belonging, but a common system of values and an understanding of unity based on them.

The peculiarities of the formation of the European identity of Ukrainians in the context of the intensification of European integration processes in Ukraine are considered. Since European integration is a strategic direction of development for Ukraine, the outlined issues are relevant for our country. The paper analyzed sociological studies devoted to this topic. Therefore, it was argued that the vast majority of Ukrainians support joining the European Union, express a sense of belonging to the European community, unity with Europeans, although they note certain problems that exist in this process, particularly in the economic and social spheres.

The directions of the study of the specifics of the formation of the European identity of Ukrainians by further creating the axiological basis of the European integration processes in Ukraine, which are a reflection of the aspirations of the Ukrainian society and an important stage of the development of our state, are outlined.

Key words: European identity, European integration, values, European Union, Ukraine.